

Мороз С. П.,
кандидат юридичних наук, доцент
Університету митної справи та фінансів

ОБРАЗ ДЕРЖАВИ У ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ: ДІЯЛЬНІСНИЙ АСПЕКТ

STATE IN LEGAL DISCOURSE: ACTIVE ASPECT

Звернуто увагу на роль образу держави як вихідного елемента державорозуміння та на фактори, що визначили перспективи діяльнісного підходу у дослідженні держави.

Ключові слова: образ держави, державорозуміння, діяльнісний підхід.

Обращено внимание на роль образа государства как исходного элемента государствовопонимания и на факторы, определившие перспективы деятельности подхода в исследовании государства.

Ключевые слова: образ государства, государствовопонимание, деятельностный подход.

Attention is drawn to the role of the image of the state as the initial element of the state understanding, the factors that determined the prospects for an activity approach in the study of the state.

Key words: image of the state, State understanding, Activity approach.

Феномен держави продовжує бути мало пізнаною сферою вітчизняного наукового знання, що актуалізує проблему світоглядного напрямку дослідження. Звернення до образу держави як невід'ємного складника індивідуальної і колективної свідомості дає змогу визначити напрям дискурсу.

Образ держави – суспільно-чуттєві, ідеально-стійкі сприйняття та уявлення, що прямо або опосередковано впливають на напрями визначення поняття, судження та умовиводи, особливості практичної реалізації з приводу суспільної публічно-владної організації. Образ держави як суб'єктно-ідеально стійке явище не має власного матеріального субстрату, але здатний формувати суспільну поведінку, опосередковано впливає на управлінські рішення і процеси, визначає і формує напрями та зміст політико-правової проблематики (риторики) суспільства [1].

Заявлену проблему пропонуємо розглянути у такій послідовності, як, по-перше, діяльнісний вимір образу держави; по-друге, образ держави як елемент державорозуміння та його можливі типи.

1. Необхідність звернення до образу держави є умовою розуміння необхідних вихідних напрямів сучасного безпечного розвитку суспільства. У зв'язку з цим ефективна діяльність державно-владних осіб набуває неабиякого значення з позиції як процесу дії, так і кінцевого результату. Тональність сучасних державознавчих наукових досліджень супроводжується твердженнями про кризу держави як публічної організації суспільства, яка виявляє нездатність виконувати завдання у таких особливих сферах, як екологія, культура, інформатика, а також у традиційних сферах діяльності держави, таких як забезпечення безпеки особистості та соціуму [2; 3; 4; 5].

Передбачити очікуваний результат, як і напрям ефективної діяльності, неможливо поза мисленевою дією як контекстом суспільної діяльності. Звичайна чи нормативно визначена дія завжди є

результатом осмислення заявленої діяльності. В орієнтальному вигляді можна припустити, що завжди існує розрив між діяльністю визначеною (нормативною, звичаєвою) та результатом її усвідомлення. Неврахування розриву між уявною і наявною (заявленою) дією стимулює її невизначеність із позиції належності – в межах заявленої (гносеологічної) чи мисленевої (онтологічної). Розрив базується на змінності людської природи, її уявлення «належної» дії та заявленою (у вигляді стандарту, алгоритму тощо). Буття у вигляді соціально-типової ситуації стимулює пізнавальну діяльність, результат якої оформлюється у вигляді знань, як буттєвих, так і пізнавальних (наукових).

Будь яка цілеспрямована дія як результат функціонального осмислення поставленого завдання неодмінно супроводжується питанням «як діяти». Діяльність – своєрідна аксіома людського буття, його онтологічна основа, в межах якої можна виокремити, наприклад, діяльність пізнавальну – «розум знає буття в дії» [6, с. 45]. У будь-якому разі знання не мисляться поза дією як самого суб'єкта пізнання, так і об'єкта пізнання. Змінність соціально-типових ситуацій стимулює нові знання, у тому числі знання для отримання власне знань. Наприклад, сучасна як суспільна, так і політико-правова думка оперує поняттям «глобалізація», з яким пов'язуються суттєві зміни, що відбуваються як у внутрідержавних суспільних відносинах, так і в міжнародних [2]. Відсутність чітких аксіоматичних знань супроводжується різністю суспільних практик, які створюють підґрунтя для узагальнення та висновків.

Осмислення, усвідомлення та їх результат – розуміння і судження – є невід'ємними складниками пізнавальної діяльності. Розуміння держави або її осмислення чи усвідомлення визначило напрям наукового дискурсу щодо того, що ми знаємо про державу і що таке держава. З одного боку, держава сприймається як класова організація [7], з іншого – ціннісне

утворення, з яким пов'язується низка стратегічних завдань суспільства [8]. Зазначене протиріччя долається зверненням до нової (іншої) методології пізнання, вибір або формування якої залежить від того, наскільки остання здатна подолати невизначеність або багатоманітність позицій проявів буття [9]. Гносеологічна пізнавальна модель виявляє ефективність в умовах тривалої незмінності соціально-типових ситуацій. Адже остання базується на пізнавальному інструментарії минулого, який за умов, наприклад, трансформаційних змін може виявити певну безпомічність. Можна продовжувати наполягати, що держава є класовою організацією, сутність якої – в підкоренні більшості певній меншості, підкріплюючи фактами буття. Водночас пояснити інші факти буття, такі як утворення держави за національною ознакою, необхідність держави чи боротьба за державність, вкрай важко з сучасних класових позицій.

Діяльнісний підхід у пізнанні базується на осмисленні дії сутнісного або сутнісного в дії [6]. Активна дія базується на чіткому розумінні об'єкта. Явища навколишнього середовища мають мету існування, функціональне призначення, яке досягається саме в результаті осмислення. Тобто діяльність людини базується на сприйнятті навколишнього середовища, що складається з явищ, процесів, пізнання яких є умовою належної дії. Явища і процеси – об'єкти пізнання – уявляються такими, що мають власну природу буття – мету існування, прийом, способи і засоби реалізації, функціональне призначення [10, 11]. Мета, прийом, спосіб, засіб, результат утворюють механізм, який сприймається саме як діяльність. Держава як організація являє собою колектив уповноважених осіб, діяльність яких підпорядкована власній меті. Взаємодія або зовнішній її прояв – не що інше, як функціональне призначення державної організації, яке реалізується завдяки належній (внутрішній) організації. Організація і взаємодія урівноважують одне одного. Зовнішня взаємодія можлива за умови внутрішньої організації і навпаки.

Суспільне буття фіксує два образи держави – 1) у вигляді публічно-політичного об'єднання громадян, асоціації (корпорації) чи інституціонального утворення (неперсоніфікована); 2) у вигляді окремої особи (групи осіб), яким підпорядковані всі інші члени суспільства (персоніфікована) [12].

У неперсоніфікованому (інституціональному) аспекті держава сприймається як 1) союз громадян, здатних до політичного спілкування (Арістотель); 2) правова організація народу, що має власну, самостійну первинну владу (Б. Кістяківський). У персоніфікованому – держава сприймається переважно в руслі відносин власності – 1) персоніфікований власник усієї території, населення, влади (фараон, раджа, імператор тощо); 2) абстрактний власник (імперія, домініон тощо).

Філософський позитивізм сприяв раціоналізації образу держави. Персоніфікованій чи неперсоніфікованій державі корелює позитивна чи негативна держава відповідно. Основу позитивної становлять ідеї про державу як організацію, що замінює собою

суспільство або домінує над суспільством – 1) держава як машина в умовах класового суспільства (В. Ленін); 2) держава як орган, апарат; 3) держава як сукупність взаємопов'язаних, наділених владою осіб, а також установ і організацій, що управляють суспільством тощо. Негативна держава сприймається як частина суспільного простору – 1) держава як реалізація свободи (Гегель); 2) інституціонально-владна корпорація тощо.

У руслі прав людини формується напрям ідеалізації держави або ідеальних державних організацій (образ держави-слуги чи держави-пана). У ХХ ст. держава-пан, наприклад, трансформується у концепт сильної держави [13, 14].

В орієнтально-узагальненому вигляді держава є або статусом, або особою, різниця між якими моделює принципово різні образи та модифікації, з урахуванням яких формуються напрями суспільного дискурсу.

2. Державорозуміння – процес і результат цілеспрямованої мисленнєвої діяльності людини, який містить у собі пізнання держави, сприйняття і ставлення як до цілісного соціального явища, що має ознаки і властивості. Суб'єктом державорозуміння є людина. Об'єктом державорозуміння є суспільні відносини, в межах яких виокремлюється публічно-владна організація, позначена поняттям «держава», що взаємодіє з іншими явищами. Зміст державорозуміння становлять знання суб'єкта про державу, його оцінка і ставлення [15, 16]. Можна виокремити такі основні підходи до державорозуміння, як 1) силовий (соціологічний); 2) легістський (законницький); 3) правовий.

Силове розуміння держави – пізнавальна діяльність суб'єкта, що базується на стихії влади як визначальній у сприйнятті та ставленні до державної організації. Ознаки силового розуміння держави – 1) організоване насилля; 2) держава є переважно системою владовідносин або влада є визначальною у розумінні держави; 3) інструментальний характер права. Стихія, як корелят влади стимулює силову природу державної організації та людей, наділених владними повноваженнями. Тобто влада сприймається як сила, що не виключає стихійності прояву. Держава як система владовідносин є організованим насиллям. Державна влада як сила сама породжує інші сили. Держава є верховною силою з усіх сил, які існують на певній території, більше того, ці сили такі, що отримали право бути силою від самої держави.

Держава як абсолютна монополія сили передуює праву завдяки тому, що силова впорядкованість на окремо взятій території породжує право як сукупність законів, отже, утворює певну систему регламентації поведінки і правопорядку. В межах силової парадигми право сприймається як воля держави у формі закону чи наказу.

Упорядковані стихії влади шляхом організації держави у взаємовідносинах привели до формування поняття суверенітету державної влади, згідно з яким державна влада може дотримуватися встанов-

лених нею законів, а може й не дотримуватися, якщо їй загрожує небезпека.

Верховну владу можна оцінювати як справедливу чи несправедливу, але від цього вона не перестає бути верховною. Тобто основу форми визначає обсяг самозобов'язання держави перед народом. Але самозобов'язання не може розглядатись як обов'язок держави. Міра самозобов'язання залежить від факторів, наявність яких дає змогу державній владі запроваджувати ті чи інші свободи, відсутність таких факторів не може спричинити виникнення самозобов'язання лише тому, що останні можуть розглядатись як прояв слабкості державної влади.

У людському вимірі державу становить певна група людей – державно-владні особи. Прийом, яким визначалася певна суспільна група, що володіє відповідними повноваженнями – легітимність, або добровільне сприйняття населенням влади тієї чи іншої групи над собою. Будь-яке невдоволення владою означає, що вона – нелегітимна, тобто породжує початок боротьби інших (можливо, опозиційних) влад. Основу легітимності визначає сила, яка не передбачає жодних правил у досягненні власної мети. Отже, держава (або державна влада) як суспільна домінуюча група вирізняється від інших суспільних груп легітимністю на застосування примусу до всього населення в межах певної території.

Силowe розуміння держави базується на силі (стихії) влади яка залишається такою і в умовах державної організації. Але щодо інших сил вона (державна сила) є верховною і вимагає від інших підкорення, запроваджує певний порядок. Стосовно встановленого порядку державна сила сама є порядком.

Відзначимо низку інновацій, характерних для силового підходу в наш час, насамперед активне залучення таких конструктивів, як правова держава, верховенство права, права людини тощо. У співвідношенні сили і права залишаються невирішеними питання, 1) що таке право, якщо воно не тотожне наказу верховної влади; 2) яке саме право має зв'язати державу відповідно до конструкції його верховенства.

Легістське розуміння держави – пізнавальна діяльність суб'єкта, яка базується на природі закону як фундаментальній характеристиці держави, визначального у сприйнятті та відношенні до державної організації. Ознаки легістського розуміння держави – 1) ототожнення держави із законом; 2) закон є основою виникнення і формування держави; 3) діяльність державно-владних осіб підпорядкована лише законам.

Основу легістського розуміння становить закон, що може помилково сприйматися тотожним правовому підходу. Різниця полягає в тому, що легістське і правове розуміння держави не збігаються, хоча закон характерний для названих підходів. Відповідно до легістського підходу закон розглядається як явище, що не має оцінки, і не має жодного значення, чи справедливий закон, чи ні [17]. Основу формує погляд на закон живої природи, яка не опікується питанням справедливості. Людина, яка пере-

буває у колективі, не може оцінювати правильність закону суспільства, його справедливості, адже він є вираженням порядку. Пізнання закону – це пізнання правил. Взагалі будь-яке явище, яке існує, не може обійтися без закону (правила) власного розвитку. Держава ототожнюється з вимогами закону як основи її формування, регламентації діяльності державно-владних осіб тощо. Держава сприймається як законницька організація або така сила, яка діє на основі чинного закону (або будь-якої форми, що нагадує закон). Таким чином, державою вважається те, що діє згідно з приписами конституційного й адміністративного законодавства, законодавства про судоустрій, законом про монарха, президента тощо. Головне для легістського підходу питання – що держава як організація дотримується закону не того, який вона прийняла нині, а того, що діє до її організації (переважно процедури легалізації). У цьому сенсі неважливий зміст закону (насамперед його оцінка як справедливого чи несправедливого), головне, що вся державна організація відбувається відповідно до тих чи інших приписів. На цій підставі в межах легістського розуміння держава сприймається переважно як юридичне явище, адже знання держави, її сприйняття та оцінка відбуваються винятково на основі знання нормативно-правових актів, відповідно до яких вона організується [18; 19].

Можна стверджувати, що легістський підхід до розуміння держави – характерна риса сучасної розвинутої державності, насамперед такої, в якій реальність описана в законі, збігається з її дійсністю, і навпаки. Законницький (легістський) підхід реалізується в країнах, у яких державно-владні відносини майже не відрізняються від нормативно-правових приписів. Наявність нормативно-правових актів, що регламентують організацію державно-владних осіб, не може автоматично розглядатись як ознака легістського підходу. Адже дійсність може виявлятися іншою, якщо, наприклад, конституції чи інші нормативно-правові акти фіктивні, є своєрідним фасадом або набувають пропагандистського атрибуту, зміст якого не має нічого спільного з дійсністю. Отже, легістський підхід втрачає актуальність, коли йдеться про країни з фіктивними конституціями.

Правове розуміння держави – пізнавальна діяльність суб'єкта, яка базується на праві як фундаментальній характеристиці держави, визначального у сприйнятті та відношенні до державної організації загалом. Ознаки правового розуміння держави – 1) чітке розуміння відмінностей між правом і законом, які не завжди збігаються; 2) право – це основа виникнення і формування державної влади, предмет державної діяльності; 3) діяльність державно-владних осіб підпорядкована тільки правовим законам. Особливістю правового розуміння є чітке усвідомлення феномена права, правового начала, яке не зводиться лише до системи нормативних приписів.

Порівнюючи легістський і правовий підходи, треба виходити з факту розрізнення права і закону. Закон – це форма втілення права, але вважати, що закон і є правом, передчасно, оскільки закон може

бути неправовим. Саме на цій різниці виокремлюються легістський і правовий підходи у розумінні держави.

Ключовим у правовому розумінні держави є питання ролі правового начала у суспільній і державній організації. Сутнісним моментом правового розуміння держави є взаємодія політичної влади і права, оскільки право є визначальною стороною політичної проблематики. Право не зводиться до закону, тобто упереджує можливі маніпуляції з приводу верховенства права, підміняючи верховенством закону.

Якщо під правом розуміти все ж таки ступінь свободи, то держава у правовому розумінні сприймається як владна організація, що забезпечує цю міру або правову свободу. Державно-владна організація пов'язана вимогою свободи підданих. Сутнісна єдність права і держави означає, що держава забезпечує правопорядок і сама як владний порядок є частиною цього правопорядку [20]. Адже для будь-яких норм необхідна організація влади, здатна примусово забезпечувати правопорядок. Закони держави становлять необхідну нормативну форму забезпечення правової свободи. Але закони – це лише модель поведінки, яка у практичній реалізації має тенденцію до відхилення. Ці відхилили не зводяться до стану

неконституційності чи протиправності. Саме тому потрібно знати не лише закони, але й практику їх реалізації. Отже, держава є правовим явищем, організацією публічної, політичної влади, в якій право визначальне. Державний суверенітет означає, що суверенна влада держави є верховною, незалежною у правових межах, своєрідним механізмом примусу, опосередкованим правом у межах владних повноважень.

Висновки.

1. Відсутність раціоналістичних уявлень, суджень про державу на противагу чуттєвому, емоційному, ідеальному у науковому знанні як наслідок тривалого її сакрального сприйняття сприяє багатогранності підходів, поліваріантності висновків та позицій.

2. Персоніфікований образ вітчизняної держави є відправним у нормативній регламентації діяльності уповноважених осіб і в моделюванні стратегічних цілей та завдань.

3. Домінування західноєвропейських моделей державного розвитку як стратегічних у вітчизняних наукових дослідженнях спонукає до звернення до діяльнісного підходу у дослідженні державно-правових явищ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мамут Л.С. Образ государства как алгоритм политического поведения. Режим доступа // <http://lawlist.narod.ru/library/public/tgp/tgp25>
2. Стігліц Джозеф. Глобалізація та її тягар. Монографія / Джозеф Стігліц. – К., 2003. – 252 с.
3. Дарендорф Ральф. У пошуках нового устрою. Монографія / Ральф Дарендорф. – К., 2006. – 109 с.
4. Шульженко Ф. Соціально-правова держава в Україні. Проблеми становлення та модернізації. Монографія / Ф. Шульженко. – К., 2007. – 392 с.
5. Иванов В. К критике современной теории государства. Монография / В. Иванов. – М., 2008. – 160 с.
6. Менегетти Антонио. Онтопсихологическое познание и сознание. Монография / Антонио Менегетти; пер. с итал. БФ «Онтопсихология». – М.: БФ «Онтопсихология», 2008. – 208 с.
7. Сіренко В.Ф. Декілька зауважень до питання про існування держави / В.Ф. Сіренко // Право України, 2014, № 1. – С. 224–231.
8. Мамут Л.С. Метаморфозы восприятия государства / Л.С. Мамут // Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление. – М., 1996. – С. 56–67.
9. Рабінович П.М. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: деякі сучасні тенденції / П.М. Рабінович // Право України, 2014, № 1. – С. 11–21.
10. Ясаи Энтони де. Государство. Монография / Энтони де Ясаи; пер. с англ. Г. Покатовича под ред. Ю. Кузнецова. – Москва; Челябинск : ИРИСЭН, Социум, 2016. – 410 с.
11. Кревельд, Мартин ван. Расцвет и упадок государства. Монография / Мартин ван Кревельд; пер. с англ. под ред. Ю. Кузнецова, А. Макеева. – М., 2006. – 544 с.
12. Четвернин В.А. Введение в курс общей теории права и государства. Учебное пособие. – М. : Институт государства и права РАН, 2003. – 204 с.
13. Фукуяма Френсис. Конец истории и последний человек. Монография / Френсис Фукуяма; Пер. с англ. М. Левин. – М., 2010. – 592 с.
14. Фукуяма Френсис. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке. Монография / Фрэнсис Фукуяма; Пер. с англ. – М., 2006. – 220 с.
15. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні. Монографія / Л. Герасіна, О. Данільян, О. Дзєбань. – Х., 2009. – 352 с.
16. Мороз С.П. Актуальные вопросы государствоведения // Юридичний науковий електронний журнал. Електронне наукове видання юридичного факультету ДВНЗ «Запорізький національний університет». – 2015, № 6. – С. 24–27.
17. Кельзен Г. Чисте правознавство : з додатком: Проблема справедливості. Монографія / Г. Кельзен; пер. з нім. О. Мокровольського. – К., 2004. – 496 с.
18. Собота К. Принцип правної держави: конституційно-правні та адміністративно-правні аспекти. Монографія / Катаріна Собота; пер. з нім. Г. Рижков, О. Блашук, К. Татарчук; відп. ред. О. Сироїд. – К., 2013. – 608 с.
19. Шустров Д.Г. Прирученный Левиафан: Государство как объект конституционно-правового регулирования. Монография / Д.Г. Шустров. – СПб.: ИД «Алеф-Пресс», 2014. – 434 с.
20. Матюхин А.А. Государство в сфере права : институциональный поход. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 Теория и история права и государства; история правовых учений / А.А. Матюхин. – М., 2001. – 58 с.